

Portrett av en pionér

Hundre år siden H. P. S. Schreuder døde

AV OLAV GUTTORM MYKLEBUST

Den 27. januar 1882 døde H. P. S. Schreuder, misjonæren og kirkemannen,¹ på misjonsstasjonen Untunjambili i Natal, Syd-Afrika, – etter flere ukers smertefullt sykeleie.² Han hadde da ennå ikke fylt 65 år.

I begravelsen, som fant sted tre dager senere, tok en stor skare zuluere – kristne og ikke-kristne – del, men også mange europeere var møtt frem: norske og tyske, briter og boere. Misjonsprest Nils Braatvedt forrettet, og biskopens tre afrikanske medarbeidere talte. Etter anmodning av de kristne zuluere ble kisten båret fra kirken til graven av representanter for den unge menighet.³

I 1916 ble det på Schreuders grav avduket en byste av ham i bronse, modellert av sokneprest Erling Grønland.⁴ På sokkelen står det (på zulusk):

Hans Schreuder
Zulufolkets apostel
født i Norge 1817
kom til Durban 1/1-1844
forkynte evangeliet for zulufolket
døde på Untunjambili 1882

Ordspråkene 10,7:
Velsignet er minnet til den rettferdige

I

En rekke norske aviser og blader omtalte Schreuders bortgang i anerkjennende ordelag. Man mintes ham som en helstøpt og rikt utrustet personlighet, som en varmhjertet kirkens tjener, en misjonær i Hans Egedes ånd og kraft, en troens og bønnens mann som i

kjærlighet til zulufolket holdt ut i arbeidet for evangeliet tross store skuffelser og vanskeligheter.⁵

Missionsblad for Den norske Kirkes Mission ved Schreuder brakte de mest utførlige meddelelser om hans død, mens den korteste omtale finnes i det offisielle organ for det misjonsselskap i hvis tjeneste han hadde virket i tre årtier. Også ordene i Norsk Missionstidende er imidlertid anerkjennende, preget som de er av forsonlighet og takknemlighet. Det er misjonsvekkeren og pionérmisjonæren leserne blir minnet om. Hans offervilje og utholdenhet maner til etterfølgelse, heter det. «En vældig i Israel er falden med ham».⁶

Ingen av Schreuders norske medarbeidere i Syd-Afrika skrev minneord om ham i pressen. Men The Natal Mercury, Natals ledende avis, hadde ikke mindre enn tre artikler om ham inkl. en redaksjonell leder.⁷ Av spesiell interesse er det portrett den amerikanske misjonær Josiah Tyler tegnet av ham. Tyler, som virket blant zulufolket samtidig med og like lenge som Schreuder, hadde nære forbindelser med den norske misjonær og hadde bl.a. vært gjest hos ham både på Entumeni og Untunjambili. Blant misjonærene i Syd Afrika inntok Schreuder en særstilling, skriver Tyler. Han var den nidkjære og uforferdede forkynner av evangeliet hvis navn var på så godt som alle zuluernes lepper. Ingen misjonær var hans like i praktiske ferdigheter, medisinske kunnskaper og dyktighet i zuluspråket. Og den rolle han spilte som forhandler og brobygger mellom Natal-regjeringen og zulufolkets makthavere, ble for begge parter av den største betydning.⁸

I de hundre år som er gått siden Schreuder døde, har mange og forskjellige forfattere – misjonshistorikere, misjonærer og andre – forsøkt å skildre hans personlighet og innsats. En av dem er den svenske misjonær F. L. Fristedt, som kjente Schreuder personlig og en tid bodde hos bispeparet på Entumeni. Schreuder var en kjempeskikkelse, skriver Fristedt. «Genom stålet i hela sitt väsende, genom sina mångsidiga kunskaper och sin praktiska duglighet var han i ovanlig grad utrustad till att blifva banbrytare för den norska missionen på dette hårdarbetade fält.»⁹

I norsk kirke- og misjonshistorieskrivning har Schreuder ikke fått den plass han fortjener. Han har vært og er ikke bare en omstridt, men en miskjent personlighet. Å analysere årsakene til dette er denne artikkel ikke stedet til. Vi vil bare peke på et moment som etter vår oppfatning er avgjørende, nemlig den sviktende evne til å

gi en fremstilling og vurdering av denne mann under synspunktet *banebryteren*, i lys av den tid han tilhørte og de forhold han virket under.

En hovedlinje i det 19. århundres kirkehistorie er gjenfødselen av misjonsånd og misjonsvilje i den vesterlandske kristenhet og – som korrelat – utbredelsen i en hittil ukjent målestokk av det kristne budskap til fremmede verdensdeler. Det 19. århundre er – i dette sikt – banebryternes og grunnleggernes århundre. I asiatiske sammenheng kan nevnes navn som Carey, Martyn og Duff i India, Morrison, Burns og Taylor i Kina, Verbeck, Hepburn og Williams i Japan, Patteson og Williams på Sydhavsøyene, Judson i Burma, Nevius i Korea og Nommensen i Indonesia, – alle misjonærer av det helt store format. Men kanskje i enda høyere grad oppviser Afrika – det «nye» kontinent – en rekke representanter for den markante pionértype, med tiden fra 1840 til 1880 som det ubestridte høydepunkt: Philip, Moffat, Livingstone, Krapf, Colenso, Coillard, Saker, Grenfell, Rautanen, Lavigerie og andre. Det er *denne* epoke også Schreuder tilhører, – «gigantenes generasjon».¹⁰

Men hvorfor nevne nettopp disse navn? Hvorfor nevne navn i det hele? Hva med de tusener av misjonærer «hvis navne ei for mengden funkler», men hvis gjerning under evighetens synspunkt var like betydningsfull? Misjonen er en menneskelig tjeneste, men ikke en menneskelig virksomhet, er det blitt sagt.¹¹ Og med full rett. Misjonens subjekt er og kan bare være *Kristus*. Ikke personen, men *budskapet* er den avgjørende faktor.¹² Som alle arbeidere i Guds rike er også misjonærene bare «uverdige tjenere» (Lk. 17,10).

Det er blitt sagt om Skrefsrud at denne store misjonær ville ha vært enda større om han hadde vært mindre.¹³ Karakteristikken har gyldighet for mange, kanskje de fleste av misjonshistoriens merkesmenn. Banebryterne er store ikke bare i sin styrke, men også i sin svakhet. Det monumentale og det menneskelige – det altfor menneskelige – går hos dem hånd i hånd. Det henger sammen med deres situasjon. De er i sakens natur ensomme skikkelser. De må stole på seg selv og ta selvstendige avgjørelser. De er viljemennesker, uavhengige naturer. Schreuder er ikke noe unntak fra denne regel.¹⁴

Av Afrika-misjonærene på 1800-tallet er det ingen som oppviser større likhet med Schreuder – i holdning og handling, i sinn og skjebne – enn *C. H. Hahn*, Det rhinske misjonsselskaps første utsending til herero-folket i Sydvest Afrika (Namibia).¹⁵ Parallellen er

så godt som fullstendig. Begge begynte sin virksomhet i første halvdel av 1840-årene, og begge satte et liv inn for misjonen. Begge identifiserte seg helt og fullt med afrikanerne, og vant i enestående grad deres tillit og respekt. Begge gjorde en banebrytende innsats som språkforskere og språkskapere. Begge følte seg totalt forpliktet på kallet, og begge hentet i ordinasjonen kraft og frimodighet til tjenesten. Begge var kirkemenn med fast forankring i den lutherske bekjennelse. Begge aktet og elsket hjemlandets kirke, og førte dens lære og ordninger videre i en afrikansk sammenheng. Begge gikk inn for en misjonsmetode som siktet på både å vinne den enkelte og å nå hele folket. Begge møtte motstand og ble modnet gjennom lidelse, og begge måtte etter årtiers slit i stor utstrekning se sitt livsverk gå til grunne. Begge fant – som ledere av virksomheten på feltet – å måtte bryte med sitt selskap av administrative og andre grunner. Begge døde med Patmosprofetens bønn på sine lepper: «Amen. Kom, Herre Jesus!» (Åp. 22,20).

II

I Ronald Fangens kantate til Det norske misjonsselskaps hundreårsjubileum heter det bl.a.:¹⁶

En var den første. Men han fikk følge
av vitneskarer fra Norges jord.
Det var vår hellige utferdsbølge,
den norske korshær,
vår takk for livets og lysets ord.

En var den første. Schreuder er eneren i norsk misjonshistorie. Det var norske misjonærer også *før* ham: Hans og Gjertrud Egede, deres sønner og de mange som fortsatte deres gjerning i Grønland: Paulsen, Haslop, Sand og Tank som alle virket i brødremisjonens internasjonale sammenheng, – og andre. Men Schreuder var den første som reiste ut som misjonær i forbindelse med et *norsk* misjonsforetagende, et *selvstendig* norsk misjonsforetagende. Misjonskomiteen i Christiania til utsendelse og understøttelse av Schreuder kom i stand *før* Det norske misjonsselskap ble grunnlagt i Stavanger. Dette selskap sto i de første år i et *understøttende* forhold til denne misjon. Først i 1846 ble Schreuder i reell forstand Misjonsselskapets misjonær. Dette spørsmål kan synes å ha liten eller ingen betydning, men historiske realiteter – i dette tilfelle histo-

riske prioriteter – skal fremstilles og vurderes som det de er.

Allerede i utgangspunktet er det *pionéren* Schreuder vi møter. Hans pasjon var, for å bruke en moderne formulering, «to reach the unreached». Han tilstrebt ingen trygg tilværelse, men ønsket tvert imot å leve farlig, – for evangeliets skyld, i evangeliets tjeneste. I de geografiske verker, reiseberetninger osv. han i begynnelsen av 1840-årene låner på Universitetsbiblioteket i Christiania, er det land hvor den kristne kirke ennå ikke er etablert, han er opptatt av å finne frem til. Meget karakteristisk er i denne sammenheng den levende interesse han legger for dagen for Ildlandet (Tierra del Fuego), Patagonia, Argentina, – et øde område med en tilbakeliggende og degradert befolkning.¹⁷ Det var her den edle, men urolige Allen Gardiner i 1850 tok opp virksomhet og etter kort tid led martyrdøden. Av de misjonærer Schreuder omtaler, er det ingen han uttaler seg med større respekt om enn nettopp denne pionér.¹⁸

Også andre land var i 1840-årene gjenstand for Schreuders «strategiske» overveielser. Det er igjen områder som stiller de største krav, han er interessert i. Et av disse land var Madagaskar. Allerede nå vender han sine øyne mot denne øy hvor det først 20 år senere – forøvrig under hans ledelse – skulle bli mulig for den norske misjon å ta opp arbeid. De bestrebelsener som var gjort på å forkynne det kristne budskap i dette land, men som på grunn av makthavernes holdning hadde slått feil, måtte bli fulgt opp av nye forsøk. Madagaskar lå i alle år Schreuder varmt på hjerte. Han kaller landet en makeløs misjonsmark, med veldige oppgaver og eksepsjonelle muligheter.

Enkelte norske misjonsledere og enkelte norske misjonsvenner mente at Schreuder burde reise til Tranquebar, India, for å føre videre den lutherske misjon som var blitt grunnlagt der i begynnelsen av 1700-tallet. Han var imidlertid selv av en annen oppfatning. Skulle et asiatisk land bli hans arbeidsmark, måtte det bli Kina. Det var i 1840-årene dette land ble åpnet for europeisk innflytelse og dermed også for misjonen. I likhet med andre misjonærer mottok også Schreuder sterke inntrykk av Karl Gützlaff, pionérmisjonæren som nettopp nå rettet en flammende appell til kirkene i Vesten om innsats for evangeliet i Midtens Rike, verdens folkerikeste land. Gützlaff var i temperament, kristendomssyn og misjonsmetoder Schreuders rake motsetning. Ikke desto mindre beundret Schreuder ham. Nidkjærheten for budskapet som *var* mannen, inspirerte ham.¹⁹

Når Schreuders virkefelt allikevel ble Syd Afrika, var det fordi han her fant et område og et folkeferd som frembød en spesiell utfordring: det selvstendige Kwa Zulu (nordøst for den britiske koloni Natal).²⁰ Hele tre forsøk var gjort på å vinne fotfeste for det kristne budskap her, gjennom frimisjonæren Gardiner, gjennom engelske anglikanere og gjennom amerikanske kongregasjonalister, – men alle forgyeves.²¹ Schreuder holdt i alle år fast ved dette land som den rette arbeidsmark for den norske misjon. Det var folkene i de ubesatte områder i nord, utenfor den hvite manns maktsfære, man burde prioritere, hevdet han, – et syn også Moffat og Livingstone gjorde gjeldende. Livingstone sa det så sterkt som dette at den del av Syd Afrika som var under europeisk herredømme, hadde tre ganger så mange misjonærer som det egentlig var behov for.²²

Å omvende zulufolket til kristendommen ble sett på som «et urimelig Experiment».²³ For Schreuder selv var saken imidlertid klar. Det var *her* hans gjerning skulle utføres. I troens tross – med håp mot håp – holdt han ut i nesten 40 år. Når hans første og hans siste stasjon ble grunnlagt i Natal-kolonien, var det av strategiske grunner. Som det «Usikkerhedens Land» – Schreuders eget uttrykk – Kwa Zulu hele tiden var, var disse stasjoner en nødvendighet henholdsvis som utgangspunkt og som tilfluktssted.

For misjonsvennene i Norge fortonte arbeidet blant zulufolket seg som et lite fruktbart foretagende. For igjen å sitere Ronald Fangen:²⁴

Akk, det kom intet seiersbud
på fjorten trofaste år.

Overfor den kritikk Schreuder måtte tåle fordi resultatene uteble, fant han det nødvendig å minne misjonsvennene om at misjonen er en gjerning i tro, lydighet og lidelse.²⁵ Men han følte også med dem i deres skuffede forhåpninger. Det smertet ham at han ikke kunne sende hjem «positive» meddelelser om arbeidet, for han visste at det var misjonsvennenes kjærlighet og utholdenhet som – menneskelig talt – bar det hele.²⁶ Det tjener det norske misjonsfolk til heder at det under disse forhold ikke ga opp, men år etter år trofast fortsatte å støtte virksomheten gjennom sin forbønn og sine gaver.²⁷

Banebryterne for evangeliet blant zulufolket i Natal-kolonien og pionérmisjonærene i Namibia, Botswana og andre land måtte ar-

beide like mange år som Schreuder gjorde før den første dåpshandling kunne finne sted. Deres gjerning var bare en begynnelse, eller rettere: bare en begynnelse til en begynnelse! Meget betegnende er den karakteristikk Robert Moffat gir av sitt arbeid blant bechuane: «et forsøk på å forvandle overflaten av en granittklippe til dyrkbar jord.»²⁸

Sett i dette perspektiv var de «fjorten trofaste år» ikke det enestående fenomen man gjerne har fremstillet dem som. Det er ikke tidslengden, men kallstroskapen som er saken, – ikke de *fjorten* trofaste år, men de *fjorten trofaste* år. Også de som står og venter, tjener («They also serve who only stand and waite»), heter det et sted hos John Milton.²⁹

Ved budskapet om den første dåp i 1858 kunne nok Landstad synge: «det våres alle vegne».³⁰ Men dette var visjon mer enn virkelighet. Statistisk sett forble resultatene små. Ja, man kan spørre om det i Schreuders tid i det hele kom til et *gjennombrudd* i omvendelsesverket. Patetisk er hans utbrudd da han i 1878 er tilbake i det krigsherjede Kwa Zulu. Han minnes hvordan han ved Guds underfulle hjelp for 27 år siden fikk landet åpnet for misjonen, og hvordan han i alle disse år gjennom store anstrengelser oppnådde tillatelse også for andre misjoner til å ta opp arbeid her. Og nå er alt dette brakt til opphør. Alle misjonærer – norske, tyske og engelske – har forlatt sine stasjoner og søkt tilflukt i Natal. Han skriver: «Jeg er altsaa tilbake paa gamle Tomter, men hvorledes er ikke Missionstilstanden her i Landet: med Jobssendebudet maa jeg udbrude: Jeg er alleneste til overs, jeg, jeg alene med Guds vidnesbyrd til denne onde og forvendte Slægt.»³¹

III

I likhet med Paulus – sitt store forbilde – så Schreuder det som sin fremste oppgave å være *evangelist*. Han kunne ha sagt med apostelen at hans kall ikke var å døpe, men å forkynne (1. Kor. 1,17), dvs. ikke å ha ansvar for en menighet, men å føre videre budskapet til områdene «bortenfor» (2. Kor. 10,16). Allikevel var det nettopp menighetsprest han i stor utstrekning ble. Årsakene til dette var bl.a. det preg av eksperiment den norske misjon som et *nytt* tiltak nødvendigvis fikk,³² og den mangel på medarbeidere og økonomiske midler denne misjon i alle år led under.³³ Gjennom Schreuders

brev og beretninger går det en undertone av smerte og skuffelse over at han ikke fikk anledning til helt og udelt å gjøre en evangelists gjerning og dermed fullføre sin tjeneste (jfr. 2. Tim. 4,5).³⁴

Om sin virksomhet blant zulufolket skriver Schreuder at han stadig må minne seg selv om «at vi som begyndte Grundlægningen, ikke kunne anvende Omhu og indgaaende Arbeide nok paa at lægge Grundvolden dyp og solid; thi Overfladiskhed, Løshed og Ikke-tagendedetsaanøie med Tro og Liv vil komme tidsnok og let nok; og Herren hjælpe os alle, som have havt at bryde Banen, at kunne tage med os fra Stridskirken heneden den Ros at Grundvolden for Kirken her ikke lagdes løs, overfladisk og let, men var en saadan, at paa den kunde være, om retteligen og consequent fastbygget, bygget varigt og godt.»³⁵

Aldri følte Schreuder seg så opplagt som når han kunne forlate misjonsstasjonen med dens tidkrevende gjøremål av ulik art og foreta «Prædikereiser» ute blant folket. Slike reiser var for ham en nødvendighet, ja, en kilde til fornyelse.³⁶ Om en lengere reise han foretok i desember 1855 skriver han således:

«Sammensummerer jeg nu Virkningen af min Reise til Belærelse af disse Hedninger, da maa jeg vel lade usagt, om de Indfødte have lært meest af mig, eller om jeg har lært mere af dem (i sidste Tilfælde naturligviis med Hensyn til Sprog, Begreper, Skikke o.s.v.) – dette veed Gud alene at bedømme; dog troer jeg forvist, at der ere Mange, som nok aldrig ville komme til at glemme idetmindste Dele af Sandheden, hvilken de for første Gang hørte gjennem mig, og hvilke Dele maaske ved Guds Naade og Hjælp kunne vorde en Grundvold, hvorpaa engang af mig eller Andre kunne bygges videre.»³⁷

Gang på gang minner Schreuder sine medarbeidere om at misjonen etter sin idé er «Expansivitet». Så viktig som det er «at indhøste og passe paa det Indhøstede»,³⁸ er dette i seg selv ikke nok. Like viktig er det «at besøge Folket hjemme i deres Gaarde».³⁹ Det bebrøvet ham at denne side ved virksomheten ble forsømt. *Enhver* reise misjonærene foretok, burde være en *misjonsreise*. De «forbiilende Missionærer»⁴⁰ hadde han ikke høye tanker om. Man skulle gi seg tid, stanse og snakke med folk, – og også i denne sammenheng formidle budskapet til dem. Selv praktiserte han konsekvent denne fremgangsmåte.

På sine reiser benyttet Schreuder seg både av hest og oksevogn, men for det meste gikk han tilfots. Hester han kjøpte til høy pris,

ble etter kortere eller lengere tid syke og «styrtet». Oksevognen var i seg selv et utmerket fremkomstmiddel, men kostbar i anskaffelse og bruk.⁴¹ I et brev fra begynnelsen av 1850-årene skriver han at han de siste 12 måneder har tilbrakt 12 uker på misjonsreiser, «størstedelen til fods og medhavende en Pakoxe». På disse reiser slet han ut flere par sko, og måtte tilbakelegge store deler av veien i det veiløse landskap barbeint eller på strøpelesten. Han ber om å få sendt ut noen par gode tresko, en anmodning misjonssekretæren i Stavanger – ifølge Schreuder – oppfattet som en vits. Han laget derfor selv et slags tretøfler, som imidlertid – særlig i regn og søle – viste seg lite brukbare.⁴²

En reisende i evangeliet! Det var *dette* Schreuder ønsket å være. Hans reiseberetninger er ikke bare interessant, men i beste forstand oppbyggelig lesning. Vi møter en mann som så det som en ære å slite seg ut i tjenesten for Kristus.⁴³ «At reise i stegende Hede eller Regnveir,» skriver han til en venn i 1861, «op steile og lange Fjeldskraaninger og ligesaa ned dem, gjennom Floder og lummervarme Kratskove, baade med Hunger og Mættelse, beskoet eller barfodet, alt til fods flere Dage i Træk, – nu, det kunde jeg ikke gjøre, da jeg først kom her til Landet; men saa flyder der ogsaa *nu* mere sydlandsk Blod i mine Aarer».⁴⁴

Det omslag som etter hvert fant sted i zulufolkets holdning til misjonærene og misjonærgjeringen i det hele, skyldtes bl.a. den innflytelse Ordet øvde på sinnene gjennom evangelisasjonsreisene.⁴⁵ «Det Ord som ved Schreuder er udstrøet, er alle Steder at træffe,» skriver misjonær Udland etter en lengere reise i den nordøstlige del av Kwa Zulu. «At Mangt og Meget erindres der hvor Schreuder oftere har reist og opholdt sig, som ved Kongegaarden, er ei saa meget at forundre sig over; men at Mange i Egne, hvor Schreuder aldrig er kommen, ved forskjellige Leiligheder har hørt og erindrer Meget af hans Prædikener: det har jeg forvissat mig om, og Haab giver det, at Sæden som er udstrøet, i sin Tid skal bære velsignet Frugt.»⁴⁶

Alle Schreuders reiser var misjonsreiser, men ikke alle hadde et strengt evangeliserende formål. Vi sikter til de tallrike reiser, også disse i høy grad anstrengende (og ikke sjelden resultatløse), som han foretok til makthaverne for å få tillatelse til å være og virke i landet, – et spørsmål vi straks skal komme tilbake til.

Man har bebreidet Schreuder at han var altfor opptatt av praktiske gjøremål, og at han av denne grunn bl.a. forsømte det viktige arbeid med oversettelsen av Bibelen til zuluspråket. Denne kritikk skyldes imidlertid uvitenhet – om pionérenes situasjon i alminnelighet og Schreuders i særdeleshet.

En pionérmisjonær i 1800-tallets Afrika fikk i den grad tid og krefter beslaglagt av praktiske og prosaiske aktiviteter at det ofte ble liten anledning til direkte misjonsvirksomhet. Misjonæren var høvding og lovgiver, dommer og ordensmakt, gartner, kvegholder, forvalter, oppsynsmann og meget annet. En av pionérene i Belgisk Congo (Zaire) beskriver sin situasjon slik: «Jeg har utført reparasjoner, jeg har vært bygningsmann, snekker, murer, smed og jeger; jeg har laget veier og satt opp gjerder osv., men misjonær som gjør misjonsarbeid – aldri!»⁴⁷

Schreuder var i høy grad fortrolig med denne situasjon. I sine brev og beretninger klager han ofte over opptatthet med praktiske oppgaver av «en yderst distraherende forskjelligartet Mangfoldighet.»⁴⁸ Det var så visst ikke hans ønske å engasjere seg i alt dette. For ham gjaldt det å *tjene ved Ordet*, ikke å *tjene ved bordene* (for å bruke en av hans karakteristiske formuleringer, jfr. Ap.gj. 6,1ff),⁴⁹ – eller som det også heter: å drive *egentlig* misjonsvirksomhet, ikke å beskjeftige seg med *ytre* arbeider.⁵⁰ Men de mennesker han virket blant, ventet, ja, krevde at han skulle være deres lege, tannlege, dyrlege, lærer, talsmann overfor myndighetene osv., bare ikke det han var kommet for å være: forkynner.⁵¹

Om Schreuders virksomhet som lege, tannlege og dyrlege kunne det skrives meget. Her bare et trekk fra hans veterinære bestrebelser på Entumeni i 1850-årene. Sykdom av forskjellig slag herjet blant kveget, og misjonæren så det som sin plikt, så langt det sto i hans makt, å komme de innfødte til hjelp med sine kunnskaper og ferdigheter. Han helbredet bl.a. akutte betendelser gjennom å åpne den store halsåre og tilføre medisiner fra begge kanter, – «det Hele just intet synderligt fornøieligt Arbeide, men man kan ikke her sende efter nogen Dyr læge, faaer altsaa selv gjøre, hvad gjøres kan, hvis man ikke vil lade styrte uden Hjælp.»⁵²

Langt viktigere enn det vi her har nevnt, er de praktiske oppgaver Schreuder *av hensyn til misjonen* måtte ta opp, – oppgaver som krevde både dyktighet og tålmodighet for å kunne bli løst på en til-

fredsstillende måte. Vi tenker f.eks. på reiser han måtte foreta, og forhandlinger han måtte føre, for å få tillatelse til å anlegge stasjoner på de steder han fant mest hensiktsmessige for formålet. Han har *alene*, skriver han 20 år etter at han hadde begynt sin livsgjerning blant zulufolket, «*havt alt Bryderiet fra Fodsaale til Hovedisse, fra Hjertets Grund til Mund og Øine med at faae skaffet os vore Stationer.*»⁵³ Arbeidet for å sikre stasjonenes fortsatte eksistens var ikke mindre krevende.

En annen praktisk oppgave Schreuder måtte ta seg av, var forholdet til andre misjoner, nærmere bestemt den sviktende samarbeidsvilje disse la for dagen vis-à-vis den norske misjon. Som leder av denne fulgte Schreuder det apostoliske prinsipp om ikke å bygge på en grunnvoll som andre hadde lagt (Rom. 15,20). Ble det allikevel aktuelt å begynne virksomhet på et «besatt» felt, måtte dette bare skje etter samråd med og i full forståelse med den misjon som hadde kommet hit først. Misjonshistorien er full av eksempler på at denne fremgangsmåte *ikke* ble fulgt. I dette tilfelle førte konkurransen om sjelene til at Schreuders plan vedr. Kwa Zulu som et norsk resp. luthersk felt aldri ble realisert.⁵⁴

Nok en praktisk oppgave – også denne av avgjørende betydning for misjonen – var arbeidet for å oppnå for dem av folket som ønsket å bli kristne, samme stilling overfor kongen og samfunnet forøvrig som alle andre hadde. Ikke noe problem anstrengte han seg mer for å få løst enn nettopp dette, men dessverre uten resultat. De kristne zuluere måtte vise sin villighet til å oppfylle sine plikter som undersåtter, hevdet han. Bare på denne måte kunne man «haabe deels at hindre den falske Mening, at de Troende allerede som saadanne vare frafaldne, deels at aabne en Dør for Andre, som vilde blive troende; thi dette var den største Anstødssteen, at man ved at blive en Troende, udelukkedes fra sit eget Folk».⁵⁵

I de senere år av sitt liv fikk Schreuder også meget med den britiske kolonimakt å bestille. Den beskyldning som i denne sammenheng er blitt rettet mot ham for å ha gått i imperialismens tjeneste, må bestemt avvises. Hans hensikt var ikke å gjøre slutt på Kwa Zulu som selvstendig stat, men bare å gjøre slutt på Cetshwayos – den herskende monarks – redselsvelde. Hans energiske anstrengelser for å forhindre gjennom diplomatiske bestrebelsler en vepnet konflikt, førte dessverre ikke frem.⁵⁶

At det under de forhold vi har skissert, ble liten tid og anledning til et inngående og sammenhengende arbeid med bibeloversettel-

sen, var bare naturlig. Vi sier med hensikt «liten», ikke «ingen», Schreuder *var* bibeloversetter. Han gjorde en betydelig, men lite påaktet innsats, også på dette område. At det aldri kom en fullstendig oversettelse av Det nye testamente, enn si av hele Bibelen, fra hans hånd, kan bare beklages. I kraft av sin dyktighet i dette språk og sine solide kunnskaper i hebraisk, gresk og latin hadde han de beste forutsetninger for å kunne løse denne oppgave. Selv mente han at han ikke var dyktig nok for et arbeid som dette. Josiah Tyler, som meddeler dette trekk, så imidlertid annerledes på saken. I Schreuders vurdering av andres arbeider i zuluspråket, og i de forslag han fremsatte til forbedring av disse, «har jeg neppe truffet hans make,» skriver han.⁵⁷

Før Den hellige skrift kan oversettes til et nytt språk, må dette utforskes. Dernest må den kristne terminologi fastlegges. I begge disse henseender utførte Schreuder et arbeid av banebrytende betydning. Han skrev den første vitenskapelige fremstilling av zuluspråkets grammatikk, forfattet en lesebok i dette språk (også denne den første i sitt slag) og samlet stoff til to ordbøker, en zulusk-norsk og en norsk-zulusk (de siste ble imidlertid aldri utgitt). Hans innsats som skaper av en kristen terminologi på zuluspråket var ikke mindre imponerende. Det er en av misjonærgjerningens viktigste og vanskeligste oppgaver det her er tale om, selve «hjertepunktet» i formidlingen av Guds ord til et ikke-kristent folk.⁵⁸

Å oversette det kristne budskap til et fremmed språk og en fremmed kultur er en oppgave av en vanskelighetsgrad bare de færreste kan forestille seg. Å finne dekkende betegnelser for de bibelske begreper, å gi et adekvat uttrykk for Skriftens budskap i det hele, krever et inngående kjennskap ikke bare til det fremmede språk i alminnelighet, men til nyansene i det, til ordenes bruk og betydning i ulike sammenhenger osv.

Det foreligger fra Schreuders hånd oversettelser i manuskript til to av evangeliene (Markus og Johannes), og i trykt form et betydelig antall gammeltestamentlige salmer og store deler av de nytestamentlige skrifter (til bruk i gudstjenesten). Andre arbeider – alle trykt – er oversettelsen av Luthers lille katekisme, Den norske kirkes alterbok og en rekke norske salmer. Han diktet forøvrig selv salmer på zuluspråket. Endelig må nevnes hans oversettelse av Vogts bibelhistorie (i manuskript).⁵⁹

Schreuders virksomhet blant zulufolket var båret og bestemt av den omsorg for medmenneskers frelse som evangeliet hadde vakt i ham. Han kunne i full oppriktighet si med apostelen: Kristi kjærlighet tvinger meg (2. Kor. 5,14). Hans kall var født i lydighet og lutret gjennom lidelse. Denne mann hadde ikke for vane å legge sitt indre liv åpent for andre, men i et privatbrev fra begynnelsen av 1870-årene beretter han at han i universitetsårene i Christiania *kjempet* med Gud og innstendig ba om å få slippe å bli en lærer for andre. «Men Herren vilde ikke føie meg deri.»⁶⁰ Og som med kallet til prestedtjenesten, så også med kallet til misjonærgjerningen. Det var Herren som *drev* ham ut, – en prosess som ifølge hans egne ord tok flere år.⁶¹

Nettopp *kampen* er for Schreuder et vitnesbyrd om, eller rettere; beviset for kallets ekthet. Hva han kaller «et reent guddommelig Kald», legitimerer seg ved dette at jo større motstand det møter, dess sterkere og mer forpliktende blir det.⁶² Kallsbevissthet og trosfrimodighet gikk hos vår misjonær hånd i hånd. Selv under de største prøvelser holdt han fast ved det oppdrag han var forvisset om at han hadde fått, – i full tillit til ordet om Guds trofasthet og nåde.⁶³

Den rette misjonær, hevdet Schreuder, har som sitt kjennetegn «den apostoliske Selvfornedrelses- og Selvopofrelses Aand».⁶⁴ Selv bestrebte han seg alvorlig på å leve opp til dette ideal. Hans «ytre» behov var små, særdeles små. I høyere grad enn pionérer flest identifiserte han seg med det folk han virket blant også i ytre henseende. Han gikk – krøp! – inn og ut av deres hytter, og han spiste deres mat. Sitt kosthold skildrer han slik (i et brev skrevet i 1852):

«Sjelden hver, hyppigst hver anden og tredie Dag, lager jeg mig med een Gang for flere Portioner Grød af Kaffer Corn, hvilken naar Tid og Sult fordrer det, spises med Melk og, naar haves, og der er Tid og Veir til at koge, understøttes Maaltidet af Æg. Kjød spiser jeg selv ikke, da jeg har en afgjort Modbydelighed imod al Slagtning. Jeg befinder mig overmaade vel ved denne Levemaade og ønsker ingen bedre til min Dødsdag.»⁶⁵

Nøysomhet og enkelhet var i alle ting retningsgivende for Schreuder. Han brød seg f.eks. lite om hvordan han var kledd. Allerede før han hadde forlatt fedrelandet, hadde han – som et ledd i forberedelsen til livsgjerningen – gått inn for et spartansk

levesett og bl.a. sydd sine egne klær. At han av denne grunn var blitt sett på som en original, er ikke å undre seg over.

Schreuder ble av folk i Norge kalt «Jernmand».⁶⁶ Han var en helstøpt personlighet, til det ytterste pliktoppfyllende og ubøyelig i de strenge krav han stilte til seg selv. Og han var i fremragende forstand en handlingens mann.⁶⁷ Utrettelig virksomhet for budskapet var hans livs signatur. Fritid og ferie var ukjente begreper for ham. Han begynte arbeidsdagen om sommeren kl. 3 og om vinteren kl. 4. Det er betegnende at da han etter 23 års sammenhengende tjeneste i Syd Afrika kom til Norge for å bli vigslat til biskop, hadde han ikke tid til å tilbringe mer enn tre måneder her.⁶⁸

I sin gjerning som pionér hadde Schreuder en uvurderlig hjelp i den akademiske utdanning han hadde ervervet seg i Norge. David Livingstones ord til studentene i Cambridge hadde den norske misjonær omsatt i handling lenge før de ble uttalt:

«Det er en feiltagelse å tro at *hvem som helst*, bare han er from, er skikket til å være misjonær. Pionérene burde være de dyktigste og best kvalifiserte av alle. Bare *litt* dyktighet og *litt* utdanning duger ikke. Ganske spesielt gjelder dette de første forkynnere av den kristne sannhet i områder som ikke tidligere har fått del i den vel-signelse Jesu navn og Jesu evangelium innebærer.»⁶⁹

Schreuders brev og beretninger forteller atskillig om det han følte ved å måtte leve i kulturell isolasjon. Han sørget riktignok for, så godt han kunne, å holde seg orientert om misjonsarbeidet i og utenfor Afrika, og om de politiske begivenheter hjemme og ute. Men den ro og konsentrasjon som er nødvendig for å kunne drive studier, ble ham aldri forundt. Den vesentligste form for intellektuell virksomhet var den korrespondanse han som misjonær og misjonsleder var forpliktet til å føre, – for en praktisk natur som Schreuder en byrdefull beskjeftigelse. De primitive forhold han arbeidet under, gjorde skrivningen og den lesning han så seg tid til, ekstra besværlig. I et brev skrevet i 1870 beretter han at han på sin stasjon Entumeni nylig har flyttet inn i «Kontor- og Studereværelse Nr. 11».⁷⁰ Elleve flytninger, på én og samme stasjon, av et så viktig åndens verksted som dette – i løpet av 18 år!

Det *første* kontor på Entumeni – og daglige oppholdssted i det hele (natten ble sannsynligvis tilbrakt i oksevogn) – var «en Hule i Jorden»,⁷¹ – en form for «bolig» som vel hadde sammenheng med de spesielle forhold på dette sted. Strøket var kjent for sine mange løver, hyener og leoparder, som drepte de innfødtes kveg og gjorde

deres eksistens utrygg. Særlig vanskelig var året 1857, som førte med seg «en fuldkommen Hjemsegelse af glubende Dyr».⁷² Schreuder lot seg imidlertid ikke skremme, men ryddet opp i landskapet, og rovdyrene så seg nødt til å fortrekke til andre egner.

Det var i sin første tid på Entumeni at Schreuder hadde sin kamp på liv og død med leoparden. Selv tilla han ikke denne opplevelse større vekt, men i Norge vakte den stor oppsikt. En leopard hadde flere ganger angrepet kveget inne på stasjonens område, og Schreuder besluttet seg derfor til å ta livet av den. Det var imidlertid vanskelig å komme den på skuddhold, da den hadde tatt tilhold i et tett vev av gress og snylteplanter. Plutselig sprang villdyret på ham. Med den høyre forlabb gikk den løs på bøssen, og med den venstre tilføyde den mannen et dypt sår ovenfor høyre tinning. For å forhindre at det skulle bite ham i strupen, forsøkte Schreuder å gripe fatt i strupen til dyret, men bare med det resultat at hans høyre hånd ble sittende fast i dets gap. I et forsøk på å finne et fastere fotfeste stupte han, fremdeles med sin hånd fastklemt mellom leopardens tenner, hodekuls forover (fotfestet han hadde søkt, viste seg nemlig å være en hule), – et så fullstendig rundkast at han ble sittende oppreist. Skremt av de selsomme og voldsomme bevegelser til sitt offer, forsvant dyret like plutselig som det hadde dukket opp. Bitene var stygge, men enda alvorligere var forvridningen av håndleddet. Smertene var selvsagt ubeskrivelige.⁷³

VI

Schreuder var ikke bare pionérmisjonær. Han var også misjonspionér. Han var ikke bare en banebryter for evangeliet blant et fremmed folk. Han var også en foregangsmann for misjonsvirksomheten i sitt eget land. Parallellen med William Carey er slående. Begge var misjonsvekkere og publiserte misjonsoppnop. Og begge lot handling følge på ord og ble misjonærer.

Careys «Enquiry into the Obligations of Christians to use Means for the Conversion of the Heathens» (1792) og Schreuders «Nogle ord til Norges Kirke om christelig Pligt med Hensyn til Omsorg for ikkechristne Medbrødrers Salighed» (1842) oppviser både betydelige likheter og markante forskjeller. Hva likhetene angår, springer det straks i øynene at misjonen i begge oppnop fremheves som en forpliktelse, – en forpliktelse forankret i selve frelsesbudskapet. Når det gjelder forskjellene, er forholdet til misjonsbefalingen et karak-

teristisk trekk. For Carey er Jesu oppdrag ifølge Mt. 28,18ff misjonens motiv og fundament, og får derfor en bred plass i fremstillingen. Schreuder derimot nevner misjonsbefalingen bare på ett sted (i en fotnote). For ham er misjonen nemlig ikke først og fremst lydighet mot et ytre bud, men uttrykk for det indre liv, det liv – kjærlighetens liv – som skapes og næres gjennom de hellige nådemidler. Hos Carey ligger aksenten på det sakrifisielle: misjonen som en oppgave betrodd Guds folk; hos Schreuder på det sakramentale: misjonen som ett med Guds gave i Jesus Kristus.⁷⁴

En karakteristisk forskjell er videre adressaten for oppropet, som hos Carey er «de kristne», hos Schreuder «kirken». Som bærer av Ordet og sakramentene, hevder den siste, er kirken det element vi som kristne lever og rører oss og er til i. Det er kirken, kirken som helhet, som har fått kallet til å gjøre folkene til Jesu disipler, – altså ikke bare troende enkeltindivider resp. sammenslutninger av slike for denne spesielle virksomhet. Misjonen, som han selv presist uttrykker det, er «Kirkens og dermed tillige dens enkelte Medlemmers Forpligtelse».⁷⁵

De forsøk som i de første årtier av 1800-tallet var gjort i Norge for å fremme misjonssaken,⁷⁶ savnet etter Schreuders oppfatning kirkelig holdning og horisont. Såvel de herrnhutiske bestrebelser som det arbeid J. W. Cappelen og H. Chr. Knudsen hadde gitt støttet til, var preget av subjektivisme og konventikkelvesen. Det var *dette* han fant vanskelig å akseptere. Forenings- og selskapsformen som sådan hadde han ikke noe imot. Han virket i alle år som misjonær i tilknytning til «frivillige» organisasjoner, – først en komité, så et selskap, så igjen en komité. Det var en *kirkelig* – ikke statskirkelig! – misjonsvirksomhet han sto for, dvs. en misjonsvirksomhet i samsvar med Den norske kirkes tro, lære og ordninger. Da han sa opp sin stilling som misjonær i Det norske misjonsselskap, var det av administrative grunner. Når Den norske kirkes misjon ved Schreuder ytret ønske om, og til dels også arbeidet for, en institusjonell tilknytning til kirken, skyldtes dette et behov man følte for en «ideologisk» rettferdiggjørelse av det nye foretagende vis-à-vis det gamle selskap.

Schreuder hadde et ambivalent forhold til Den norske kirke. Han var dens hengivne sønn og trofaste tjener, men også dens fryktløse kritiker og refser. Den selvfornedrelse og selvopppofrelse han krevde av seg selv og sine medarbeidere, ventet han å finne også hos misjonsvennene og i kirken i det hele. Han anklager både

legfolk og prester for lunkenhet og sendrektighet i arbeidet for misjonen hjemme, noe som fører til at arbeidet ute stagnerer. Han etterlyser offerviljen og tjenersinnet. Hva misjonen trenger, heter det i en karakteristisk uttalelse om denne sak, er kristne mennesker «som *virkelig* og *uskrømt* interessere sig for Guds Kirkes Udbredelse og Bekræftelse herude». ⁷⁷Hvor blir det av de misjonærer han i årevis så innstendig har bedt om? Hvordan kan teologiske kandidater gå ledige i Norge når det blant zulufolket er et skriken- de behov for kvalifisert arbeidshjelp? Og hvordan kan biskopene finne det forsvarlig å nekte å gi ham den fullmakt han har bedt om for å kunne ordinere sine medarbeidere, – og det med den begrun- nelse at de har sin myndighet fra den norske stat? ⁷⁸

At Schreuder hadde rett i sin bedømmelse av situasjonen, frem- går bl.a. av det opprop til Norges prester og misjonsforeninger som Misjonsselskapets hovedstyre sendte ut i 1882, og hvor man gjør oppmerksom på at bidragene til misjonen – fordelt på befolkning- en som helhet bare 10 øre pr. individ – «stiller vor Kirke langt nede i Rækken af de missionerende Kirkesamfund». ⁷⁹

Av de mange misjonsselskaper som ble grunnlagt i Europa (i USA gikk utviklingen fra begynnelsen i retning av «kirkemisjon»), fikk de *lutherske* misjonsselskaper – i samsvar med den lutherske læretradisjon – en klar kirkelig profil. Disse selskaper, skriver en tysk missiolog, har forstått seg selv, ikke som kirker innenfor den store kirke (ecclesiolae in ecclesia), men snarere som en nødsfor- anstaltning som i sin tid vil bli avløst av en ordning hvor misjonsar- beidet drives av kirken som helhet. ⁸⁰ Nettopp slik så også Det norske misjonsselskaps ledelse det. Misjonsselskapenes berettigelse er bare relativ, dvs. avhengig av historiske og andre ytre forhold. *Egentlig* er misjonen en oppgave for *kirken*, for *hele* kirken, heter det i en uttalelse av hovestyret i begynnelsen av 1870-årene. ⁸¹ Lars Dahle, som gjerne fremstilles som Schreuders kirkelige motpol, gjorde 30 år senere gjeldende nøyaktig samme syn. ⁸²

Når slike synsmåter i dag stemples som «høykirkelige», henger det sammen med en kirkehistorisk utvikling i vårt land av ganske spesiell karakter. ⁸³ «Kirke» og «misjon» blir hos oss betraktet som atskilte enheter, som selvstendige størrelser, ⁸⁴ – med den følge at misjonsvennene og misjonærene først og fremst føler seg knyttet til en organisasjon, en «fri» organisasjon. Man er ikke *direkte* avhen- gig av eller ansvarlig overfor kirken. Lojaliteten gjelder *primært* selskapet, ikke kirken. ⁸⁵ Misjonsselskapenes stort sett negative

holdning til Kirkerådets prosjekt «Menighetenes misjonsengasjement» taler sitt tydelige språk i denne henseende.

At misjonen er et oppdrag gitt til kirken som helhet, og at den derfor skal virkeliggjøres i en helhetskirkelig sammenheng, er i vår tid alminnelig erkjent innen alle kirkesamfunn. Også de konservative evangeliske understreker denne sannhet. Bare hvor kirken *som helhet* (in toto) er engasjert, blir misjonens rette dimensjon forstått og praktisert, skriver således en av deres fremste ledere og teologer.⁸⁶ Ifølge Lausanne-bevegelsen er kirken *som helhet* kalt av Gud til å utbre evangeliet i hele verden.⁸⁷

Schreuders misjonsoppdrag er i vår norske situasjon i dag like aktuelt som da det utkom. Visjonen av *den misjonerende kirke* er en vesentlig del av den arv han har etterlatt oss, – en arv som hundreåret etter hans død maner hans kirke til å besinne seg på og hente inspirasjon fra i bestrebelsene på, i en ny tid og i en ny verden, å virkeliggjøre «det store oppdrag».

NOTER

De dokumenter det er vist til, finnes i Det norske misjonsselskaps arkiv, Stavanger. Hvor et dokument også foreligger i trykt form, er den publikasjon det gjelder, anført i parentes. Disse forkortelser er brukt: Anf.skr. = Anførte skrift – hst = hovedstyret for Det norske misjonsselskap – Mb = Missionsblad, utgitt av Den norske kirkes misjon ved Schreuder – NKMS = Den norske kirkes misjon ved Schreuder – NM = Norsk Missionstidende, utgitt av Det norske misjonsselskap – NMS = Det norske misjonsselskap resp. det historieverk som ble utgitt i forbindelse med dette selskaps 100-års jubileum – NOTM = Norsk Tidsskrift for Misjon – NTT = Norsk Teologisk Tidsskrift – S = H. P. S. Schreuder.

1. Se Olav Guttorm Myklebust: «H. P. S. Schreuder – Kirke og misjon» (1980), som det her én gang for alle vises til som bakgrunn for nærv. artikkel. Med det sikte og den ramme denne bok opererer med, var det ikke mulig å gi en nærmere fremstilling av *banebryteren* S der. Det stoff som legges frem i *denne* studie, er – i forhold til biografien – i alt vesentlig nytt.
2. Beretning om biskopens sykdom, død og begravelse, av J. Smith, i Mb 1882 s. 51ff jfr. 25ff. Dødsårsaken var en svulst i underlivet (s. 56). At det var et fall fra hesten som forårsaket døden (Halvorsens Forfatter-Lexicon bd. V s. 165, Chr. D. Borchgrevink: Erindringer s. 74 o.fl.) blir i det hele ikke nevnt i beretningen i Mb. J. Smith bodde på denne tid sammen med Schreuder, og han hadde daglig samtaler med ham. Jfr. The Natal Mercury for 6/2-1882 (Mb. 1882 s. 66).
3. På grunn av de store avstander var det bare tre norske misjonærer som hadde anledning til å være til stede i begravelsen, nemlig – foruten Braatvedt (fra det

- nærliggende Umpumulo) – O. Oftebro, Schreuders mangeårige medarbeider, og O. Nergaard (begge fra Eshowe i Kwa Zulu). J. Smith i Mb. 1882 s. 59ff.
4. Zuluvennen 1917 s. 172ff. Aarbok for Den norske Kirkes Mission ved Schreuder VI (1916) s. 102ff.
  5. Aftenposten 1882 nr. 28A (Chr. D. Borchgrevink); Morgenbladet 1882 nr. 36A (D. Thrap); Hjemmet 1882 nr. 4; Menneskevennen 1882 nr. 10; Luthersk Kirketidende 1882 s. 45f; 1883 s. 1; Luthersk Ugeskrift 1882 nr. 10 (minnedikt av hh), o.fl.
  6. Mb. 1882, tillegg til nr. 2 (februar) og s. 51ff. NM 1882 s. 45f. En mer *utførlig* omtale i NM ville ha vært på sin plass. Det er dog *banebryteren* for den norske misjon i Syd Afrika og på Madagaskar det gjelder. Minneordene – bare 20 linjer! – utgjør den siste av i alt fire nekrologer over norske kirkemenn. En av disse, Misjonsselskapets tidligere sekretær P. Blessing, får en langt bredere omtale: biografisk skisse på 1½ side samt – i samme nr. – gjengivelse av hans siste preken (9 sider).
  7. Anf.skr. 6/2-1882 (leder og «In memoriam») og 17/2-1882 (J. Tyler). Jfr. Mb. 1882 s. 65ff. Ifølge Halvorsens Forfatter-Lexicon bd. V s. 167 hadde også The Times (London) en omtale av S, men en sådan finnes ikke i det nr. av avisen som er angitt (5/2-1882).
  8. Jfr. note 7. S er ikke nevnt i Tyler's Forty Years among the Zulus (1891), som bare omtaler medarbeidere i hans egen misjon (American Board).
  9. Tjugofem år i Sydafrika s. 55.
  10. Jfr. F. P. Noble: The Redemption of Africa s. 679 («There were giants in those days».)
  11. F. Hahn i Theo Sundermeier (red.): Fides pro mundi vita (festskrift til H.-W. Gensichen) s. 38.
  12. Jfr. bl.a. J. van den Berg's avhandling Constrained by Jesus' Love, en analyse av motivene i misjonsbevegelsens gjennombruddsår i Storbritannia (1698–1815) s. 166ff, særlig 210ff.
  13. J. K. Løth: L. O. Skrefsrud s. 92.
  14. Jfr. S. E. Jørgensens bemerkning om Schreuders «storslagne Skrøbeligheder» i Nogle Tanker til Overveielse angaaende vor Missionsgjerning s. 56. Forf. beundret og høyaktet S.
  15. Theo Sundermeier: Mission, Bekenntnis und Kirche. Missionstheologische Probleme des 19. Jahrhunderts bei C. H. Hahn.
  16. Anf.skr. (2. del) nr. 14. Samme uttrykk – «En var den første» – forekommer også i nr. 13.
  17. S. Neill: A History of Christian Missions s. 320f.
  18. S til-A. Hauge 14/12-1852 – 7/2-1853 (NM 1852/53 s. 222). Jfr. S til K. Roll 8/1-1874 (NM 1874 s. 222).
  19. S til hst. 29/3-1848 og til A. Hauge 14/12-1852 – 7/2-1853. Både David Livingstone og Hudson Taylor – for bare å nevne disse – fikk gjennom Gützlaff inspirasjonen til sin tjeneste som missionærer.
  20. For zulufolkets rike resp. Zululand brukes i denne artikkel den språklig og historisk riktige betegnelse *Kwa Zulu*. Å kalle det område hvor zulufolket bor for «Zulu», slik misjonsfolket i Norge har gjort i 100 år, er helt galt. «At sige Zulu», skriver S, «naar man mener Zululandet, lyder omtr. som man vilde sige Stiania, naar man mener Christiania» (brev til hst 29/12-1858).

21. NMS bd. III (O. G. Myklebust) s. 20ff.
22. C. P. Groves: *The Planting of Christianity in Africa* bd. II s. 120. D. Livingstone: *Missionary Travels and Researches in South Afrika* s. 116.
23. Schreuder til NMS' hovedstyre 7/12-1863. Schreuder på misjonærkonferansen i Syd Afrika 1871 (NM 1871 s. 457).
24. Misjonskantate (2. del) nr. 13.
25. S's «Aaben Erklæring» av 17/2-1856 (NM 1856/57 s. 55ff).
26. S til hst 1/5-1846 (NM 1846/47 s. 70f).
27. Jfr. NM 1873 s. 148 og NMS bd. I (J. Nome) s. 68.
28. R. Moffat: *Missionary Labours and Scenes in Southern Africa* s. 169.
29. «When I consider how my light is spent», i *Complete Poetry and Selected Prose of John Milton* (1942) s. 86.
30. Jfr. O. G. Myklebust i *Korsets ord og Troens tale* (festskrift for Ole Hallesby) s. 136ff.
31. Privatbrev 15/6-1878 (Mb 1878 s. 139).
32. Jfr. nedenfor (avsnitt IV).
33. Se notene 77 og 78.
34. Jfr. S til hst 16/1-1858 (NM 1858 s. 83).
35. S til NKMS 19/12-1876 (Mb 1876/77 I s. 115).
36. S til hst 17/10-1861 (NM 1862 s. 23).
37. S til hst 25/1-1856 (NM 1856/57 s. 51). Jfr. S til hst 22/1-1854 (NM 1854/55 s. 161).
38. S til hst 29/11-1862.
39. S til hst 29/11-1853.
40. S til NKMS 9/10-1874 (Brev No. 3 s. 8).
41. S til hst 16/11-1844, 10/11-1849 o.fl.
42. S til A. Hauge 10/9-1852.
43. S til hst 15/2-1864 og privatbrev 15/6-1878 (Mb 1878 s. 139). Om S's syn på sin reisevirksomhet se også hans brev til hst 17/2-1856 (NM 1856/57 s. 67).
44. S til P. P. Aabel (NM 1861 s. 191f).
45. S til hst 7/12-1863 (NM 1864 s. 124 f) og 31/10-1871 (NM 1872 s. 6). Jfr. P. P. Wettergren til hst 7/10-1869 (NM 1870 s. 11f).
46. T. Udland til hst 11/11-1853 (NM 1853/54 s. 119f). Vedr. «virkningene» se også S til hst 22/11-1854 (NM 1854/55 s. 159) og 17/2-1856 (NM 1856/57 s. 68).
47. Sitert i R. Slade: *King Leopold's Congo* s. 163 jfr. 150, 153.
48. S til hst 7/1-1862 (NM 1862 s. 86).
49. S til Louise Olsen 15/8-1859 o.fl.
50. Se f.eks. S til A. Hauge 14/12-1852 – 7/2-1853: «dette endeløse Bygningsarbeide».
51. S til hst 5/1-1863.
52. S til A. Hauge 14/12-1852 – 7/2-1853.
53. S til hst 15/12-1864, S til NKMS (begynt) 14/8-1878 (Mb 1878 s. 185f).
54. Særlig på grunn av den anglikanske misjon under biskop Colenso, som bl.a. besatte Kwa Magwaza, et strøk S i flere år hadde opparbeidet med sikte på stasjonsanlegg.
55. S's beretning om misjonærkonferansen 1869, vedlagt hans brev til hst 25/6-27/7-1869 (NM 1869 s. 423 jfr. 371ff). S til hst 18/1-1868 (NM 1869 s. 148ff),

- 4/3-1869 (NM 1869 s. 209ff) og 8/12-1870 (NM 1871 s. 91f). Jfr. S til hst 6/5-1861 (NM 1861 s. 189): «den elendige Sikkerhedstilstand i Landet.»
56. S's beretning om sine forhandlinger i Kwa Zulu og Natal, vedlagt hans brev til hst 24/2-1873 (NM 1873 s. 364 jfr. 363f, 345). Den uttrykkelige forutsetning for hans engasjement i denne sak var at man gikk frem «paa en forsvarlig og med Missionens Tarv forenelig Maade». (NM 1873 s. 353). Sir Garnet Wolseley, den engelske øverstkommanderende, ga uttrykk for stor takknemlighet mot S, men i virkeligheten brød han seg ikke om hans råd, se S til NKMS (begynt) 24/11-1879 (Mb 1880 s. 60f). Jfr. O. G. Myklebust i NOTM 1977 s. 65ff og – vedr. den videre sammenheng – Misjonen og imperialismen (1977), særtr. Syn og Segn 1975 s. 36ff.
  57. The Natal Mercury 17/2-1882. Jfr. Mb 1882 s. 71.
  58. W. Bühlmann: Die christliche Terminologie als missionsmethodisches Problem s. 1, 10, 400.
  59. Jfr. O. G. Myklebust i H. Chr. Mamen (red.): Norske misjonærer som bibeloversettere s. 95ff.
  60. S til E. F. Eckhoff 9/10-1872.
  61. Nogle Ord til Norges Kirke s. 21. Beretning om S's ordinasjon til biskop (utg. 1868) s. 14.
  62. S til A. Hauge 30/10-1852.
  63. S til hst 17/2-1856 (NM 1856/57 s. 64, 68), 29/12-1858 (NM 1859 s. 79f) og 8/3-1865 samt privatbrev fra S 15/6-1878 (Mb 1878 s. 139). Jfr. S til NKMS (begynt) 14/8-1878 (Mb 1878 s. 186).
  64. S til hst 6/11-1867.
  65. S til A. Hauge 30/10-1852.
  66. S til hst 7/12-1863, med hans egen kommentar til karakteristikken.
  67. S til N. Sundberg 15/1-1877.
  68. Da Robert Moffat, også han etter 23 års sammenhengende tjeneste i Syd Afrika, kom til England, tilbrakte han *tre år* der, – en periode som dog ikke bare var ferie!
  69. Dr. Livingstone's Cambridge Lectures (holdt i 1857) s. 166. C. H. Hahn gjorde gjeldende nøyaktig samme syn, se Theo Sundermeier: Anf.skr. s. 153f (note 90).
  70. S til hst 8/12-1870 (NM 1871 s. 91).
  71. S til A. Hauge 30/10-1852 og 14/12-1852–7/2-1853.
  72. S til hst 16/1-1858 (NM 1858 s. 82). Bare i løpet av en måned drepte S 10 leoparder.
  73. Om denne kamp se S til hst 12/10-1858 (NM 1858 s. 19ff). Jfr. S til hst 16/1-1858 (NM 1858 s. 82). At S drepte leoparden med en foldekniv hvis blad han måtte åpne med tennene, mens dyret holdt hans høyre hånd i sitt gap (P. Blesing Dahle: Mankankanana. Zululandets apostel. En misjonskantate s. 3), – er tydelig en «dramatisering» av en opplevelse som i seg selv var dramatisk nok. Ifølge S ble leoparden drept først den følgende dag, etter en intens jakt på den. Jfr. H. E. Sommerfelt: Den norske Zulumission s. 281ff og J. Elster Bødtker i Mb 1888 s. 9ff.
  74. Jfr. O. G. Myklebust i NTT 1942 s. 193ff, 199f, 201f, 204.
  75. Nogle Ord til Norges Kirke s. 18 – og skriftet som helhet.
  76. Jfr. O. G. Myklebust i NOTM 1959 s. 237ff.

77. S til hst 27/12-1859 (NM 1860 s. 77). Jfr. S til hst (begynt) 10/9-1852 (NM 1852/53 s. 150), 8/9 og 24/10-1859 samt 16/9-1860 (NM 1860 s. 24, 27, 113).
78. S's ordinasjonstale 1860 i NTT 1964 s. 174ff, 183ff.
79. NM 1882 s. 321. Om årsaken til denne tilstand uttalte J. O. Kielland, S's tidligere mangeårige medarbeider i Syd Afrika, i tilslutning til hovedstyrets opprop og etter å ha reist over hele landet og talt misjonens sak: «Uvidenheden, den tykke Uvidenhed om vor egen Missions Anliggender, som endnu findes hos vort Folk, ja lad mig sige det lige ud, hos en stor Del af de norske Missionsvenner selv.» (Morgenbladet 16/12-1882.)
80. W. Holsten i *The Encyclopedia of the Lutheran Church* (bd. II) s. 1597.
81. Hst til Chr. D. Borchgrevink og L. Dahle 3/4-1873.
82. L. Dahle: *Hvad er Kirken* s. 52.
83. Jfr. O. G. Myklebust i *Kirke og kultur* 1977 s. 541.
84. Jfr. overskriften til A. Ropeids artikkel om norsk kristendom i det 19. årh. i *Norges kulturhistorie* bd. IV s. 195: «Misjon og bedehus.» Bilde og omtale av den «høykirkelige» S på s. 207.
85. Vedr. gjeldende grunnregler og misjonærinstruks i NMS (for å begrense oss til dette selskap), se N. E. Bloch-Hoell i NOTM 1978 s. 220f og 1981 s. 113. Om de opprinnelige grunnregler og den opprinnelige misjonærinstruks se H. E. Sommerfelt: *Den norske Zulumission* s. 345, 349ff. NMS' misjonærer, heter det her, «have stedse at betragte sig som den norske evangelisk-lutherske Kirkes Sendebud» (s. 349).
86. H. Lindsell i G. H. Anderson (red.): *The Theology of the Christian Mission* s. 248.
87. Jfr. J. D. Douglas (red.): *Let the Earth Hear His Voice. International Congress on World Evangelization («Lausanne 1974»)* s. 5. The Lausanne Covenant pkt. 6.